

Уварова О. О.

Одеський національний медичний університет

УЧАСТЬ ГРЕЦЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У СТВОРЕННІ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ФОРМУВАННІ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ОДЕСИ У ХІХ СТ.

Базуючись на принципі історизму та загальнонаукових, спеціально-історичних і біографічному методах, у статті висвітлено участь грецьких переселенців у створенні міського середовища та формуванні міської культури Одеси у ХІХ ст., проаналізовано внесок греків-підприємців в економічне зростання міста, охарактеризовано діяльність греків Одеси в культурній сфері.

Відмічено, що специфіка Одеси як міста-порту вплинула на формування етнічного складу населення, частину якого становили грецькі переселенці. Представлено відомості про підприємницьку активність одеських греків, яка стала економічною запорукою появи будівель житлового, соціального і релігійного призначення. Успіхи у торгівельній діяльності давали змогу грецьким купцям долучатися до процесу модернізації, комерційного підйому та покращення благоустрою міста. Проілюстровано дотичність греків до громадської, меценатської та філантропічної діяльності, внаслідок якої у місті з'явилися церкви, навчальні заклади, благодійні товариства тощо. Греки входили до складу міських організацій, які опікувались соціальними проблемами бідних, сиріт, немічних, хворих, а створені в Одесі грецькі навчальні заклади стали центрами збереження мови, культури та ідентичності.

У висновках відзначено, що протягом ХІХ ст. грецька громада Одеси та її окремі представники брали динамічну участь в економічній, громадській й і культурній сферах розвитку міста. Греки Одеси, зберігаючи тяжіння до своєї етно-релігійної групи, поступово набирали на себе міську ідентичність та інтегрувалися до соціальної спільноти міста. Одеські греки доклали зусиль до розвитку міського самоврядування, брали участь у створенні та функціонуванні філантропічних і наукових товариств, міських комітетів, фінансових установ, друкарень, тим самим зробили вагомий внесок у формування міського середовища та культури.

Ключові слова: міська культура, міське середовище, греки, Одеса, купецтво, благодійність.

Постановка проблеми. Протягом ХІХ ст. внаслідок урбанізаційних процесів на Півдні України серед інших постало місто Одеса. Фактором його потужного розвитку була наявність порту, а характерною ознакою – багатонаціональне населення. Запланована як військова гавань «разом з купецькою пристанню», Одеса сформувалась як торгівельно-економічний та адміністративно-культурний центр, перетворившись на розвинуте європейське місто. Спокуса швидкого збагачення та реальні можливості приваблювали до міста переселенців з-за кордону, у тому числі – греків. Актуальність урбаністичних студій обумовлює ретроспективний огляд присутності етнічних громад у різних сферах розвитку південноукраїнських міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з кінця ХХ ст. і до сьогодні в історіографії особливо наявна тематика багатоетнічності регіону. Діяльність одеських греків відображена

і у загальних працях щодо історії міста – роботи П. Герлігі [32], Е. Сіфнеос [34], і у спеціальних дослідженнях, проведених К. Авгітідісом [1], Н. О. Терентьевою [26; 27], В. Томазовим [29], Л. Г. Білоусовою [2], І. Пепеласіс-Міноглу [33], А. В. Гедьо [31], Я. Волковою [35], І. С. Гребцовою [8], С. Решетовим [22] та ін. Урбанізаційні процеси досліджували В. Константинова [17], Л. В. Сергієнко [23], О. З. Главацький [7], Я. В. Верменич [3].

Мета статті – проаналізувати діяльність грецьких переселенців у соціально-економічному, громадському і культурному напрямках, що вплинуло на створення міського середовища та формування міської культури Одеси у ХІХ ст. Для цього було вирішено такі завдання: простежити характерні риси урбанізації для Одеси, які обумовили появу грецьких переселенців; проаналізувати внесок греків-підприємців в економічне зростання міста та формування його інфраструктури; охарактеризувати діяльність греків Одеси в освітній, благо-

дійній, громадській сферах. Під час проведення дослідження було дотримано принципу історизму і методів: загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція), спеціально-історичних (історико-порівняльний, історико-системний, історико-критичний) та біографічного.

Виклад основного матеріалу. Урбанізація – це цілісний процес зміни соціальних функцій міської концентрації населення, нарощування економічного потенціалу і зростання культурної діяльності і, якщо подивитися на місто як на соціокультурний феномен у вигляді єдності території, соціокультурного простору, способу життя і типу особистості, то можна охарактеризувати особливу сферу життя людини у місті – міське середовище [7, с. 61, 62, 71]. У цьому дослідженні міське середовище – це предметно-просторове оточення, що створює умови для діяльності людської спільноти, і, у свою чергу, є результатом економічної, соціальної, культурної діяльності сукупності людей.

Укріплене поселення Хаджибей, від якого бере початок Одеса, у другій половині 1780-х рр., перебуваючи під владою Османської імперії, мало певні ознаки міста і багатоетнічні околиці [18, с. 158–160]. Відійшовши до Російської імперії, Хаджибей став іменуватися в документах Одесою, а запрошені до міста греки були серед власників відкритих листів на будівництво вже у 1794 р. [16]. Зауважимо, що аналізуючи внесок певної етнічної групи у розвиток міста, важливо розділяти ініціативи окремих осіб і діяльність громади як такої. Все ж таки, особисті активності не обов'язково і не завжди пов'язані з етнічною належністю. У той час як грецькі торгові дома, благодійні організації, школи тощо є ознаками саме т.зв. діаспорної спільноти («diasporic community») [35, с. 273].

Становлення Одеси як міста-порту, розташування на перетині торгових шляхів обумовило економічну специфіку, чисельність, поліетнічність та культурне різноманіття містян. У 1795 р. греки становили 10% населення Одеси (224 з 2349 осіб); на околицях на той час ще й було утворено Грецький дивізіон, який складався переважно з греків і албанців і станом на 1797 р. мав 337 осіб [24, с. 48, 62]. Переважно грецькі іммігранти зараховувалися до міщанського стану, працювали у порту, займалися ремеслами. Чисельно зростаючи протягом XIX ст., грецька спільнота зменшувалась відносно населення міста і на кінець століття становила приблизно 1,3%. Згідно Першому загальному перепису населення Російської імперії у 1897 р., коли

місто нараховувало вже 403815 осіб, визнали рідною грецьку мову 5086 осіб (1,3%, 3206 чоловіків, 1880 жінок) [21, с. IV, VI]. Можна погодитися з Е. Сіфнеу, що етнічних греків наприкінці XIX ст. було в Одесі більше, але нащадки грецьких першопоселенців, або діти від змішаних шлюбів розмовляли російською, через що вказали під час перепису цю мову рідною [32, р. 45–46]. Крім того, у місті могли перебувати греки-піддані турецькі, австро-угорські, англійські, грецькі тощо.

Окрім кількісної характеристики – концентрація населення, урбанізація характеризується якісними змінами – формуванням міської культури, яка ілюструється, наприклад, діяльністю міських органів. Греки увійшли до складу першого одеського магістрату (1795 р.), помітно проявили себе у складі т.зв. «іноземного» магістрату (1797 р.), який було відкрито за клопотанням іноземних переселенців в Одесі. Враховуючи, що магістрат для іноземців створювався на тих самих підставах, як в містах Ризи, Ревелі, в яких діяло магдебурзьке право, можна розглядати рецепцію цих норм і в Одесі [28, с. 47–48].

Протягом XIX ст. серед одеських міських голів п'ятеро були греками: купці Іван Кафеджі (1800–1803), Іван Амвросіо (1806–1809, 1821–1824), Дмитро Інглезі (1818–1821), Костянтин Папудов (1842–1845) і найвідоміший – багатий Григорій Маразлі (1878–1895). І. Кафеджі був членом Комісії для відбудови одеської гавані [13, арк. 1–3]. І. Амвросіо влаштував поблизу Одеси завод для вилучення із фруктів горілки та дистилювання її [20], а як міський голова приділяв увагу створенню системи водопостачання міста [11, арк. 10, 160; 20] та піклувався облаштуванням Одеського міського шпиталю [10, арк. 62, 63; 12, арк. 1, 11, 26–28; 20]. Д. Інглезі входив до складу будівельного комітету, сприяв спорудженню церкви при міському шпиталі, організувавши збір пожертвувань [19], у 1820-х рр. входив до спеціальної Комісії з облаштування в Одесі порто-франко [14, арк. 18зв.], у 1830-х рр. сприяв доставці з-за кордону каменю для заміщення одеських вулиць [15, арк. 2]. К. Папудов – власник одного з найбагатших торгових домів і засновник чорноморського пароплавства як один з трьох керівників Чорноморського акціонерного товариства пароплавів (1833 р.). За час перебування Г. Маразлі на посаді міського голови у місті сталося багато змін: відкриття першої лінії конки, використання електричного освітлення, продовження будівництва водогону і каналізації, спорудження будівлі Міського театру, зростання

кількість лікарень і навчальних закладів, притулків тощо [22].

Важливо, що згадані міські голови-греки були купцями, а Г. Маразлі нащадком свого батька-купця 1-ї гільдії. Негоціанти були зацікавлені у впровадженні загальних проектів з освоєння міського простору. На рубежі XVIII – першій половині XIX ст. грецькі прізвища не часто зустрічалися серед власників фабрик і заводів. Все ж таки основною сферою діяльності була торгівля, успіхи в якій давали змогу включатися у процес модернізації міста. З початком XIX ст. до Одеси все більше переселялися багаті грецькі купці. Вони мали співпрацю з моряками регіону, як правило, з власної батьківщини, які могли гарантувати безпечне транспортування вантажів та часто володіли самим засобом пересування [34, р. 68]. Упродовж десятків років відігравали провідну роль у торгових операціях в Одесі та інших південноукраїнських містах фінансово-промислові клани вихідців з егейського о. Хіос – родини Маврокордато, Родоканакі, Петрококкіно, Раллі, Аверіно, Севастопуло, які займалися благодійною й меценатською діяльністю, фінансували грецьке книгодрукування й освітні заклади [29]. Дослідниця Т. Водотика називає підприємців «людьми фронтиру», які відображали міське середовище і докладали зусиль до створення пореформених міст, де поступово розгорталося будівництво, покращувався благоустрій [4, с. 143].

Греки-купці від дрібних до заможних у першій третині XIX ст. долучилися і до справи визволення своєї батьківщини, увійшовши до складу, або роблячи пожертви на користь «Філікі Етерія» («Дружнє товариство») – революційної організації, яка підготувала Грецьку революцію за незалежність 1821-1829 рр. Атмосфера певного міського публічного простору – Грецького базару – створила умови для виникнення таємної організації [34, р. 81]. Оформлення базару (нині – Грецька площа) почалося у 1800-х рр. Назва говорить сама за себе – серед більшості власників лавок значилися греки.

Фінансова могутність грецьких купців похитнулася у другій половині XIX ст. внаслідок низки зовнішніх причин, до яких доєдналася конкуренція на внутрішньому ринку. Якщо у 1833 р. близько двох третин одеських комерційних фірм були грецькими, то у 1894 р. серед п'яти найбільших експортерів греків не було [33, р. 91]. На Грецькому базарі наприкінці XIX ст. лише двоє з тридцяти чотирьох роздрібних торговців були греками, інші були росіянами та євреями [34, р. 76].

Однією з проблем міського середовища стають

міжетнічні протиріччя, які, нажаль, не оминули Одесу. Бо кожне місто, а тим більше – портове, збираючи звідусіль людей різних, але змушених співіснувати один з одним, перетворюється на «плавильний котел народів і культур» [17, с. 406]. І цей простір комунікації ставав територією зіткнення різних ідентичностей і місцем соціальних конфліктів. Неприємною сторінкою етно-конфесійного життя міста стали єврейські погроми 1821, 1859, 1871 рр., які мали вигляд протистояння греків і євреїв. Основна причина цих явищ – конкуренція у торгівлі зерном і успіхи євреїв, особливо у другій половині XIX ст. [34, р. 117–121].

У важкі для грецьких оптових торговців роки нові можливості для отримання прибутку з'явилися в секторі будівництва та нерухомості в Одесі, інвестиції в землю та будівництво багатоквартирних будинків стало з 1860-х рр. напрямом, яким пішов грецький інвестиційний капітал, відійшовши від торгівлі пшеницею [34, р. 121]. Особливо динамічним видом житлового будівництва стали прибуткові будинки, власники яких, конкуруючи між собою, впроваджували нові технології, підвищували комфорт і слідували моді на оздоблення. Архітектура як маркер міста стала формою впливу підприємців на міський простір. Серед власників нерухомості домінуючою інвестиційною групою були комерсанти, багато з яких отримали звання почесних громадян міста: С. Раллі, Г. Маразлі, О. Кумбарі, Ф. Родоканакі, К. Папудов, Ф. Маврокордато, Є. Севастопуло, Г. Аверіно, М. Ксіда та ін [29, с. 105; 34, р. 122–123] С. Раллі, наприклад, на 1881 р. серед своєї власності мав сім будинків в Одесі загальною вартістю 490 тисяч руб. [29, с. 105]

Одеські купці, як пише П. Херліхі, не перетворилися на потужних промислових підприємців, тим не менше, деякі з них розширили свою діяльність. Список підприємств, у які греки інвестували після 1860 р., вражає своєю різноманітністю: будівельні фірми, бавовняно-прядильні та ткацькі фабрики, парові борошномельні, буряко-цукрові заводи, винокурні, друкарні, пакувальні заводи, виробництво шампанського, коньяку, вина та шкіряних товарів [32, р. 161, 177]. Ф. Родоканакі вклав гроші у заснування в Одесі джутової фабрики, шкіряного заводу, вино-горілчаного заводу. До речі, на початку 1860-х рр. він входив до складу спеціального комітету для влаштування бруківки та водостоків [18, с. 248]. Іншим джерелом доходів греків стала участь у банківській справі. Ф. Родоканакі був серед засновників одного з перших на теренах України Одеського комер-

ційного банку (1870 р.). Він, його син Перикл, а також Г. Маразлі були серед засновників Бессарабсько-Таврійського земельного банку (1872 р.), правління якого знаходилось в Одесі; у 1890-х рр. Одеський обліковий (дисконтний) банк (1879 р.) очолював С. Раллі, а серед членів правління був М. М. Маврокордато [30, с. 82–84].

Більшою мірою, аніж промисловість, визначала обличчя міста, а для другої половини XIX – початку XX ст. – ступінь його модернізованості, сфера послуг, яка перетворювалася на стартовий майданчик для подальшого економічного зростання і сприяла формуванню загальної культури підприємництва [4, с. 153]. У 1896 р. у центрі Одеси на Грецькій вулиці у збудованій цього ж року будівлі було відкрито новий магазин торгового дому «Брати Петрококіно». Магазин мав 11 відділів, у яких можна було придбати різноманітні товари від іграшок до спортивних тренажерів. Для зручності клієнтів на всю довжину фасаду магазину був улаштований виріз тротуару для під'їзду екіпажів, а перед входом – залізний навіс на чавунних колонах [2, с. 146]. Сама ж вулиця Грецька аж до 1919 р. майоріла вивісками з грецькими прізвищами, перелік яких подає дослідниця Л. Г. Білоусова: «Бакалійна і колоніальна торгівля Мавроматіса», «Пивна крамниця Каліфотіди», «Перукарня Тесеоглу», «Ресторан Складареса», «Швацька майстерня Кіріако», «Виноторгівля Потаміаноса», «Корсети Стафікопуло» та ін. [2, с. 146]. Греки-дрібні підприємці тримали у різних місцях міста кондитерські та булочні (П. Костанді, П. Пантазопуло), магазини східних солодоців (К. Амбарзакі, П. Параскева), торгували вином (Д. Апостоліди) [6, с. 59, 61, 91, 218]. Відомі були кав'ярні (Захарато, Левкопуло, Маландракі, Тріфоніди), магазини халви (П. Георгіаді, Л. Дуварджоглу) [5, с. 264]. На початку XX ст. серед імен підприємців зустрічається помітна кількість грецьких прізвищ. Наприклад, А. Амбатьєло утримувала ресторан, Х. Афанасато, Г. Кастріуді та І. Кукуракі – трактири, І. Споріди – готель, П. Капітанакі – аптеку, П. Панделі – кав'ярню [25, с. 5, 9, 51, 52, 60, 82, 95].

Комерційний успіх зумовив філантропічні і меценатські ініціативи, які були невід'ємною рисою представників грецької громади. У 1821 р. одеські греки створили Грецьке філантропічне товариство з метою допомоги повсталій Греції [9, арк. 17-18]. У 1871 р. на чолі з купцем Ф. Родоканакі було засновано Грецьке благодійне товариство для допомоги Грецькій церкві, комерційному училищу і членам громади [26, с. 239]. Високий

рівень урбанізації, соціальна та економічна влада, заснована на торгівлі, і, як наслідок, розвиток буржуазної свідомості серед греків середнього класу зробили їх домінуючими фігурами в громаді та обумовили існування Грецького благодійного товариства [34, р. 162].

Греки також входили до складу міських громадських організацій, які опікувались соціальними проблемами бідних, сиріт, немічних, хворих. Як от діючого з 1830-х рр. Жіночого благодійного товариства, членкинями якого були М. Іпсиланті, З. Маразлі, К. Інлезі, Г. Родоканакі, А. Папудова, Є. Маврокордато, Е. Севастопуло та ін. Дипломат, мислитель, громадський діяч О. Стурдза разом зі своєю сестрою Р. Едлінг став фундатором Одеської богадільні жалісливих сестер, яка була відкрита у 1850 р. на пожертви містян. На будівництво грецького дівочого училища у 1870-х рр. значну суму грошей пожертвував заможний купець Ф. Родоканакі [26, с. 211-212]. Відомий благодійник М. Ф. Маврокордато у 1892 р. пожертвував для потреб Одеського училища сліпих частину території своєї дачі разом з будинком на Французькому бульварі.

Дві основні складові міста – територія з «фізичним оточенням» («міський простір») і громада (мешканці, що заселяють цей простір) – зв'язуються між собою культурою у всій її різноманітності [17, с. 342]. Духовним центром для одеських греків була Грецька Свято-Троїцька церква, збудована у 1808 р. У місті до сьогодні збереглися релігійні споруди, збудовані коштом заможних греків: церква святих Миколи і Ариадни у пров. Удільному, збудована М. М. Маврокордато (1902 р.); церква святих Матвія і Євгенії на Французькому бульварі (сьогодні – Адріана і Наталії) (1899 р.) і Церква св. Миколи при 2-ій чоловічій гімназії на Старопортофранківській вул. (1889 р.), збудовані М. Ф. Маврокордато; церква святителя Григорія Богослова і мучениці Зої при 2-ій жіночій гімназії на Старопортофранківській вул., збудована Г. Г. Маразлі (1896 р.).

Навчальні заклади, створені місцевими греками в Одесі, стали центрами збереження мови, культури та ідентичності. У 1800 р. колезьким асесором Врето була заснована школа, яка пропрацювала три роки [18, с. 621]. У 1811 р. серед навчальних закладів згадується училище при Грецькій церкві; учнів нараховувалося близько 70 [18, с. 630-631]. Училище знаходилось під керівництвом та на утриманні місцевих грецьких купців, стараннями яких у 1817 р. воно отримало статус комерційного і проіснувало понад ста років, ставши одним зі значних освітніх закладів.

До початку 1820-х рр. учні училища ставили в аматорському театрі патріотичні твори. Купецькою ініціативою стало заснування в 1827 р. в приміщенні училища друкарні [1, с. 6]. У 1816 р. утримували школи іноземний грек І. Стамелопуло та грек М. Прусевс, в 1825 р. іноземний грек Х. Констандініді відкрив школу для хлопчиків [18, с. 633–634]. У всіх цих навчальних закладах навчали грецькій мові.

Модернізація Півдня України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. однією зі складових мала зростання ролі науки. Після заснування Одеського товариства історії та старожитностей його активним учасником, а з листопада 1844 р. – віце-президентом став дипломат О. Негрі. До складу товариства входили М. Палеолог О. Панагіодор-Никовул, К. Стаматі, Г. Геннадіос, С. Серафімов, С. Пападимітріу, К. Базилі, І. Вучіна, Г. Маразлі, І. Фундуклей. Іван Вучіна – купець 1-ої гільдії, домовласник і меценат – був засновником у 1872 р. премії свого імені, яка надавалася автору кращого драматичного твору російською мовою для народного театру. Через деякий час він вніс пропозицію, що подаватися на розгляд могли б твори українською [26, с. 239]. В Одесі у 1886 р. була відкрита перша в імперії і друга у світі бактеріологічна станція, що вплинуло на розвиток санітарної справи. Проблему відсутності у станції постійного приміщення вирішив у 1894-1895 рр. міський голова Г. Маразлі, надавши на будівництво особисті кошти [22, с. 181].

Пожвавлення культурного життя сприяло будівництву приміщень для лікарень, навчальних закладів, театрів, музеїв, бібліотек тощо. Згаданий вище Г. Маразлі увійшов до історії міста як відомий меценат і філантроп. За його матеріальної підтримки змогли функціонувати такі заклади культури і освіти: Міська публічна бібліотека, народне училище на Куяльницькому лимані, школа садівництва на Малому Фонтані, Музей витончених мистецтв, міська народна читальня з училищем, Нова аудиторія для народних читань на Слобідці-Романівці, а також кілька богаділень, дешевих їдалень, притулків та ін. [22] Важливо, що серед перелічених закладів були й такі, що розташовувалися у віддалених від центра міста районах, що створювало умови для культурно-освітнього розвитку їхнього населення. У 1890 р. за ініціативою Г. Маразлі було організовано «арену для дитячих ігор у Дюковському саду з метою надати можливість дітям бідних мешканців Молдаванки, Слободки-Романовки та інших прилеглих місцевостей збиратися для фізичних вправ та спільних

ігор» [18, с. 687].

Культура читання змінювала запити міських спільнот. Грецькою та іншими мовами друкувалися видання у друкарнях, які утримувалися греками. З 1861 р. орендував міську друкарню та літографію Х. Алексоматі, отримавши у 1881 р. її у власність після вирішення з містом певних фінансових суперечок [27, с. 279]. У 1881 р. в Одесі з'явилась приватна друкарня з літографією та палітурною майстернею, власником її був Н. Хрісогелос, а пізніше його дочка Е. Хрісогелос. У період з 1906 по 1917 рр. тут виходили грецькі газети: «Космос», «Еллінікос Астир», «Анагенніс», «Іліос». У 1894 р. грекиня А. Капарі відкрила власну друкарню, з 1911 р. функціонувала друкарня С. Скарлато. Власну друкарню мали греки М. Лаганопуло та М. Каплан, а палітурну майстерню – К. Палеолог [27, с. 280]. Видавнича діяльність пожвавилася на початку ХХ ст. Протягом 1906–1917 рр. в Одесі виходило п'ять грецьких газет: «Космос» («Світ», 1906–1913), «Фос» («Світло», 1909–1911), «Еллінікос Астир» («Грецька зірка», орган греків Росії, 1913–1916), «Анагенніс» («Відродження», 1917), «Іліос» («Сонце», 1916–1917) [1, с. 19]. Газети сприяли збереженню національної ідентичності греків.

Отже, протягом ХІХ ст. грецька громада Одеси та її окремі представники брали динамічну участь в економічній, громадській і культурній сферах розвитку міста.

Висновки. Для Одеси ХІХ ст. рушійними силами урбанізації були загальні процеси – зростання міграції населення, збільшення продуктивності праці в сільському господарстві, науково-технічний прогрес, розвиток світового ринку зерна і виробництва, пожвавлення культурної діяльності тощо. Як наслідок, створювалося міське середовище – побутові, економічні, соціальні, культурні умови життя у місті. За цей час активно проявили себе у багатонаціональному місті і грецькі поселенці. Аналіз розвитку грецької громади Одеси схиляє до висновку, що греки, зберігаючи тяжіння до представників своєї етно-релігійної групи, поступово набирали на себе міську ідентичність та інтегрувалися до соціальної спільноти міста.

Комерційна і благодійна діяльність греків Одеси обумовила появу освітніх та громадських закладів, нових будівель житлового, соціального та релігійного призначення. Одеські греки доклали зусиль до розвитку міського самоврядування, брали участь у створенні та функціонуванні різних філантропічних і наукових товариств, міських комітетів, фінансових установ, друкарень. Тобто зробили вагомий

вносок у формування міського середовища та новленні інфраструктури та благоустрою Одеси як культури. Подальші розвідки можна спрямувати одних з ознак міського образу життя. на виявлення участі грецьких підприємців у ста-

Список літератури:

1. Авгитидис К. Г. Издательская деятельность греков Одессы (1829–1917). Одесса : Астропринт, 2003. 128 с.
2. Білоусова Л. Г. Торговий дім «Брати Петрококіно» в Одесі: внесок в економічний розвиток Російської імперії (XIX – початок XX ст.). *Наукові праці / ЧДУ імені Петра Могили*. Т. 74. Вип. 61. С. 143–148.
3. Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. К. : Інститут історії України НАН України, 2011. 306 с.
4. Водотика Т. Урбаністичне середовище та підприємництво: парадигми співіснування та взаємодії в підросійській Україні в добу імперських модернізаційних перетворень. *Регіональна історія України : збірник наукових статей*. 2018. Вип. 12. С.141–156.
5. Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1908 г. Одесса, [1907]. 294 с.
6. Вся Одесса. Иллюстрированная справочная книга на 1899 г. Одесса, 1899. 304 с.
7. Главацкий О. З. Поняття та структура міського середовища. *Містобудування та територіальне планування*. 2015. № 55. С. 60–72.
8. Гребцова І. Греки Одеси у соціокультурному житті регіону першої половини XIX ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць*. Серія «Історичні науки». 2019. Вип. 40. С. 53–60.
9. Державний архів Одеської області. Ф. 1, оп. 221, спр. 4, ч. 4. (1821 р.).
10. Державний архів Одеської області. Ф. 59, оп. 1, спр. 24.
11. Державний архів Одеської області. Ф. 59, оп. 1, спр. 26.
12. Державний архів Одеської області. Ф. 59, оп. 1, спр. 256.
13. Державний архів Одеської області. Ф. 59, оп. 2, спр. 3.
14. Державний архів Одеської області. Ф. 268, оп. 1, спр. 2.
15. Державний архів Одеської області. Ф. 268, оп. 1, спр. 16.
16. Застроение города Гаджибея, теперь Одессы, в 1794 году. *Записки Одесского общества истории и древностей*. 1853. Т. 3. С. 590–594.
17. Константінова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя : АА Тандем, 2010. 596 с.
18. Одесса 1794–1894. К столетию города. Одесса: Тип. О. Шульца, 1895. 836 с.
19. Одесский вестник. 1846. № 41.
20. Одесский вестник. 1853. № 8.
21. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. 47: Город Одесса. СПб., 1903. XIX, 167 с.
22. Решетов С., Ижик Л. Григорий Григорьевич Маразли: Честь паче почести. Одесса : ТЭС, 2012. 352 с.
23. Сергієнко Л. В., Войціцька К. М. Сутність, особливості та стадії розвитку урбанізації. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 4. С. 207–213.
24. Скальковский А. Первое тридцатилетие города Одессы. Одесса, 1837. 296 с.
25. Справочная книга о купцах первой и второй гильдии и вообще о лицах и учреждениях торгово-промышленного класса, получивших на 1913 г. купеческие и промысловые свидетельства по городу Одессе на торговые и промышленные предприятия высших разрядов. Одесса : Тип. «Славянская», 1913. 154 с.
26. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.). К. : Аквилон-пресс, 1999. 352 с.
27. Терентьева Н. Культурно-історична діяльність грецьких громад в Україні: грецькі друкарні в Одесі в XIX – на початку XX ст. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Вип. 10. 2007. С. 270–284.
28. Тиганій К. А. Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеси). Одеса : Юридична література, 2011. 368 с.
29. Томазов В. В. Греки-хіосці в Російській імперії: соціальна адаптація та національна самоідентифікація. *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 100–108.
30. Шевченко В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.). К., 2010. 266 с.
31. Hedo A., Sarajeva O. Greeks in Odessa (end of the 18th – beginning of the 20th century): historiographical dimension. *Схід*. 2020. № 6. С. 42–48.
32. Herlihy P. *Odessa Recollected: The Port and the People*. Boston, 2018. 256 p.
33. Pepelasis Minoglou I. The Greek Merchant House of the Russian Black Sea: A Nineteenth-Century Example of a Traders' Coalition. *International Journal of Maritime History*. Vol. X. No.1. 1998. P. 61–104.
34. Sifneos E. *Imperial Odessa: Peoples, Spaces, Identities*. Brill, Leiden, Boston. 2018. 286 p.

35. Volkova Ya. The role of diasporic communities in the development of the Odessa region. *Studies on South East Europe*. Vol. 22. P. 273–288.

Uvarova O.O. PARTICIPATION OF GREEK IMMIGRANTS IN THE CREATION OF THE URBAN ENVIRONMENT AND FORMATION OF URBAN CULTURE OF ODESA IN THE 19TH CENTURY

Based on the principle of historicism and general scientific, special-historical and biographical methods, the article highlights the participation of Greek immigrants in the creation of the urban environment and the formation of the urban culture of Odessa in the 19th century, analyzes the contribution of Greek entrepreneurs to the economic growth of the city, characterizes the activity of the Greeks of Odessa in the cultural sphere.

It was noted that the specificity of Odesa as a port city influenced on the ethnic composition of the population, part of which were Greek immigrants. Information about the entrepreneurial activity of Odesa's Greeks, which became an economic guarantee for the appearance of residential, social and religious buildings, is presented. Success in trade allowed Greek merchants to participate in the process of modernization, commercial growth, and improvement of the city's amenities. The involvement of the Greeks in public and philanthropic activities, as a result of which churches, educational institutions, charitable societies, etc. appeared in the city, is illustrated. Greeks were members of city organizations that took care of the social problems of the poor, orphans, the infirm, and the sick, and the Greek educational institutions created in Odesa became centers for the preservation of language, culture, and identity.

The conclusions noted that during the 19th century the Greek community of Odesa and its individual representatives took a dynamic part in the economic, social and cultural spheres of the city's development. The Greeks of Odesa, while remaining attracted to their ethno-religious group, gradually acquired their urban identity and integrated into the social community of the city. Odesa's Greeks made efforts to develop city self-government, participated in the creation and functioning of philanthropic and scientific societies, city committees, financial institutions, printing houses, thereby making a significant contribution to the formation of the city environment and culture.

Key words: urban culture, urban environment, Greeks, Odesa, commerce, merchant, charity.